

УДК821.161.2.09(092)

Леся Вашків

доц., к. філол. н. (м. Тернопіль)

DOI 10.25128/2617-3427 20.52.02

Творча постать Уласа Самчука в оцінці професора Романа Гром'яка

У статті крізь призму літературно-критичних оцінок професора Р. Гром'яка проаналізовано літературні здобутки Уласа Самчука під оглядом змісту, форми й поетики. Представлено критичну реценцію вченоготворчості У. Самчука, акцентовано увагу дослідника до жанру роману-епопеї в художній спадщині талановитого українського прозаїка ХХ століття. Детально з'ясовано характер наукової діяльності та зміст праць професора Р. Гром'яка, зорієнтованих на вивчення, популяризацію та включення до національного канону імені письменника Уласа Самчука – ключової фігури українського «двоколісного» літературного процесу минулого століття.

Ключові слова: літературно-критична оцінка, літературознавство, критична реценція, жанр, поетика, літературна критика.

The creative figure of Ulas Samchuk in the assessment of Professor Roman Gromyak

The article analyzes the literary achievements of Ulas Samchuk from the point of view of their content, form and poetics through the prism of the literary-critical assessments of Professor R. Gromyak. The critical reception of U. Samchuk's scholarly work is presented, the attention of the researcher to the genre of the epic novel in the artistic heritage of the talented Ukrainian prose writer of the 20th century is focused. The nature of scientific activity and the content of the works of Professor R. Gromyak, focused on the study, popularization and inclusion in the national canon of the name of the writer Ulas Samchuk, the key figure of the Ukrainian «double-track» literary process of the last century, have been clarified in detail.

The article highlights those considerations of Professor R. Gromyak about the creative heritage of the greatest epic of Ukrainian writing of the XX century. U. Samchuk which constitute his personal

scientific contribution to the implementation of an undistorted image of the artist, contribute to the establishment of both the good name of the writer and the popularization of his work among the reading public.

Having asked the question – important for both the reader and the researcher – why are the special works of professor R. Gromyak valuable, every curious person will receive an answer: it was the professor who accentuated the enduring significance of the trilogies «Volyn» and «OST» by U. Samchuk, interpreting them as the pinnacle achievements of national writing in the epic genre.

Key words: *literary-critical assessment, literary criticism, critical reception, genre, poetics, literary criticism.*

Постановка наукової проблеми, актуальність її дослідження. Інтерес дослідників до творчості У. Самчука зав'язаний насамперед на «Волинь». З появою першої частини трилогії – «Куди тече та річка» – за роман і його автора «зацепилися» В. Сімович, М. Гнатишак, М. Рудницький та ін. Власне їхня дослідницька увага до молодого автора увиразнила здобутки самчукознавства на материковій Україні в 30-х роках ХХ ст.

Обставини особистого і літературного життя письменника визначили його тривання в українському літературному процесі на еміграції (Німеччина, Канада). Серед дослідників того часу варто виокремити Ю. Шереха, Г. Костюка, А. Власенко-Бойцун, О. Тарнавського, О. Лятуринську, В. Державина, Я. Розумного та ін. Їхні спостереження та висновки давали авторові силу жити й творити, іритували та надихали водночас.

З початком 90-х років минулого століття письменник і його твори повертаються в Україну. Заслуга їх феєричного повернення, оздобленого професіональним літературознавчим супроводом та ініціативним книговидаванням, належить двом вельми активним і шанованим учасникам наукового життя в Україні – М. Жулинському та Р. Гром'яку.

Популяризація імен та творчості діаспорних письменників (учасників т. зв. «двоколітного» літературного процесу) належить саме їм. І У. Самчук перебував на перших позиціях у реалізації цього

грандіозного літературного проєкту – повернення українських авторів українському читачеві. Їхні зусилля були підперті краєзнавчими дослідженнями А. Жив'юка, М. Гона, С. Пінчука, М. Ткачука, Г. Чернихівського, І. Фарини, М. Герца та ін.

Наукове вивчення прози У. Самчука розпочалося з написання і захисту кандидатських дисертацій, присвячених прозовому доробку письменника. Авторами наукових рукописів були С. Бородіца, І. Бурлакова, О. Пастушенко, І. Руснак, О. Пасічник, І. Комінярська.

Увага професора Р. Гром'яка до творчої постаті Уласа Самчука тривала в часі і позначена різними видавничо-просторовими локаціями. Праці вченого, присвячені особистості митця й аналізу його прози з'являлися друком у Рівному [3], Тернополі [4; 7], Кременці [2], Києві [6] та Варшаві [1].

Розмаїтими були і форми вияву наукового інтересу професора до імені та спадщини У. Самчука. Поряд з академічними статтями, сучасний дослідник фіксує активну участь вченого в організації та проведенні всеукраїнських та міжнародних конференцій, урочистих академій. Неоціненною (та й не оціненою) залишається ініціатива Р. Гром'яка щодо реалізації амбітного гуманітарного проєкту – трилогія «OST» з'являється 2005 року у тернопільській «Джурі» до 100-річчя автора. Це її перша (після еміграційної) публікація в Україні. Професор Р. Гром'як виступає науковим редактором видання. Перший том трилогії оздоблений вступною статтею «Осінь без патріарха» М.Г. Жулинського; у третьому – уміщена післямова Р. Гром'яка. У планах професора було видання всієї спадщини У. Самчука, про що й оголошено на презентації першого тому «OST» у Тернопільському обласному українському драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка 19 лютого 2005 року.

У 1999 році при розгляді кандидатської дисертації С. Бородіци «Жанрова структура романів Уласа Самчука в контексті західноукраїнської романної прози 30-40-х років ХХ ст.» на кафедрі історії української літератури в ТНПУ

ім. В. Гнатюка та її захисті (2000 р.) в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України професор Р. Гром'як двічі забирав голос. І обидва рази його висновки були однозначними: новаторська робота, покликана вписати У. Самчука в український літературний та літературознавчий канон є затребуваною і перспективною. А її авторка С. Бородіца вартує всілякої підтримки і заохочення до подальшої наукової праці. Під керівництвом професора кременчанка О.В. Пасічник написала і 2004 року захистила кандидатську дисертацію «Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики». Виступив дослідник і рецензентом монографії І. Руснак «Я був повний Україною...»: Художня історіософія Уласа Самчука», опублікованої 2005 року у Вінниці.

Таким чином, є усі підстави для констатації очевидного: на підступах до теми «Улас Самчук» учений апробував практично усі види наукової діяльності. Його аналітично-синтетичний підхід реалізувався повною мірою. І це дає нам право говорити про спостереження професора – і над творчою спадщиною видатного українського прозаїка, і над спробами її наукового потрактування іншими дослідниками – як про вагомий внесок у нинішнє самчукознавство як частину сучасної української науки про літературу.

Метою нашої статті є виокремлення тих міркувань професора Р. Гром'яка про творчу спадщину найбільшого епіка українського письменства ХХ ст. У. Самчука, які становлять його особистий науковий внесок у вивершення неспотвореного образу митця, сприяють утвердженню як доброго імені письменника, так і популяризації його творчості посеред читаючої публіки – і пересічної, і заангажованої.

Виклад основного матеріалу. «Розпросторення» духовного світу У. Самчука дослідник Р. Гром'як простежив, починаючи від трилогії «Волинь» і завершуючи трилогією «OST». Не так і далекого 2005 року, пишучи післяслово до видання «OST» у Тернополі, дослідник, з одного боку, радів

запровадженню імені Уласа Самчука до шкільного канону, а з іншого – справедливо переймався мінливістю та химерністю обривів шанувальників читання. Життя доводить рацію його інтуїтивних острого. Адже письменник, що, за Р. Гром'яком, був каталізатором суспільно-національних процесів, «пробуджував сумління провідної у краї верстви», не міг не іритувати опонентів. Такі – відверті чи замасковані – носії читацьких уподобань певного штибу в Україні уже встигли позбавити У. Самчука «прописки» у міністерських програмах загальноосвітньої школи. Тим важливішими постають завдання української вищої школи, в т.ч. й щодо сприймання текстів великого прозаїка і переймання ними, як-от «Марією», що «спახнула перед читачами від доторку до болю і трагедії голокосту на Великій Україні. Сенсаційний роман був написаний без часової дистанції, щойно тільки світ дізнався про нечуваний голод, витримав іспит часу як мистецька річ, сповнена гніву й політичного пафосу» [5, с. 249].

Висновкове спостереження дослідника про повоєнний роман «Чого не гоїть огонь» (твору про самозародження загонів українських партизанів, що вливалися в організовану УПА) вражає: «...Автор переконливо довів, що в часи занепаду людяності кожен справжній автохтон стає націоналістом» [5, с. 250; виділ. моє – Л.В.]. З відстані недалекого часу зазначений висновок мотивує і нинішніх українців до спротиву. Нам імпонує метафорична оцінка вченого, у якій сугестована сутність роману-трилогії «OST»: діти Григора Мороза, розділені різними політичними силами, випробувані чужими землями, приходять до переконання – «українці й за кордоном не емігранти, а *народ у поході*, їх чужинці виштовхнули з рідної землі, але не змогли вичавити соки землі з тіла й душі» [5, с. 250; виділ. моє – Л.В.]. Народ, що повернеться додому, нехай уже в якомусь дальшому поколінні, але повернеться – «повернеться рідний дух у наших творах» [5, с. 250].

Аналізуючи творчий шлях У. Самчука, дослідник Р. Гром'як оперує не самими лише текстами митця. Дуже

пильною і виразною є його перейнятість змістом, сказати б, супровідних матеріалів пера письменника – передмов, післямов до художніх творів, численних публіцистичних виступів, спогадів, газетних інтерв'ю. У них учений виокремлює мистецькі орієнтири, на які взорувався У. Самчук, наголошуючи: з ними прозаїк «суміряв шкалу своїх самооцінок». Показовим вважаємо добір ілюстрацій: з передмови У. Самчука – «не змушую читача і критика «бути вдоволеним». Мені б імпонувало б більше «бути правдивим» [5, с. 254]; з листа до Ю. Шевельова: «Волинь» – це не лише хроніка, це реабілітація сливе всієї нашої побутової літератури» [5, с. 255].

Р. Гром'як-теоретик професійно вправно і по-художньому вишукано «вихоплює» зі спадщини У. Самчука міркування культурологічного плану і – що особливо прикметно – власне літературознавчого. Він цитує і коментує Самчукові дефініції національного стилю, реалізму. Розмірковує над письменниковим баченням художньої вартості української класичної прози (від Марка Вовчка – до В. Винниченка). Аналізує зміст епіграфів та «непоодиноких алузій» з улюблених Самчуком російських попередників. Застановлюється над питанням, яке «спеціально і зумисне» не розгортав У. Самчук – про співвідношення міжнаціональних літературних взаємин. Однак, переконаний учений, вдаючись до аналогій, зіставлень, враховуючи міркування психологів про своєрідність таланту, про відмінність обдарувань у різних соціо-культурних умовах, «він начебто ненароком висловлював тези, що потребують докладнішого логічного розгортання» [5, с. 260].

У часто цитованій літературознавцями статті «Творчість і стилі» дослідника Р. Гром'яка вразило (зважаючи на цілісний культурологічний контекст) Самчукове зіставлення літературних рядів: «Коли ж у певній добі поруч себе діють представники тих чи інших темпераментів, скажемо, поруч Джойса – Томас Манн, поруч Гемігвея – Джосселін Вест або Роберт Рорк, то це аж ніяк не означає, що Джойс «модерний», а Томас Манн

«традиційний», Гемінгвей «новий», а Роберт Рорк «старий». Це лиш означає, що різниця між ними не в їх часовості, а в їх темах, жанрах, темпераментах» [5, с. 260].

Наголосивши у праці свідоме утримання від категоричних оцінок і формулювань «т. зв. об'єктивного змісту» твору, професор Р. Гром'як все ж безапеляційно констатував: трилогія «OST» залишається актуальною, незважаючи на час, що минув від написання і публікації кожного – відповідно – з її томів. «Самчук, виклятий в УРСР, таки завершив свій заповітний задум» [5, с. 261]. А це у свою чергу та за сумою багатьох чинників об'єктивного і суб'єктивного змісту дало «підставу та аргументи для надінтерпретації, з висоти якої випрозорюються й соціально-політичні, й морально-етичні, і власне художньо-естетичні критерії оцінок трилогії «OST» як цілісної системи взаємопов'язаних романів «Морозів хутір», «Темнота» і «Втеча від себе» [5, с. 262].

Глибинний аналіз змістових пластів епопеї приводить дослідника до висновку: «Тільки на тлі першого твору («Морозів хутір». – Л.В.), з його чітко окресленими образами-характерами двох родин – Морозів і Лоханських, – саме на такій експозиції набуває особливого змісту й сенсу роман «Темнота»...За контрастом до творчо-гармонійної атмосфери, злагоди й розуміння робітних людей (концепту хутора) увиразнюється для читача той «порядок» (насправді, хаос), який презентує роман «Темнота». Без урахування зв'язків названих романів, без пильної уваги до систем їх персонажів – годі збагнути «Втечу від себе» [5, с. 262-263]. Дослідник свідомий, що для читацького (та й дослідницького) об'єктивного сприйняття романів, – писаних практично упродовж півстоліття, з неспівмірними перервами, і все ж доконаних титанічною волею автора («Морозів хутір» – 40-і роки; «Темнота» – 50-і роки; «Втеча від себе» – початок 80-х років), – колосального значення набувають наскрізні постаті, образно-ідейні мотиви, ретроспекції «на всіх рівнях романно-епопейної конструкції» [5, с. 263].

І автор трилогії, і її дослідник розуміли і враховували розмаїтість читацької аудиторії, де, поряд зі спраглими Самчукового тексту, були й такі читачі, що, за справедливим висновком Р. Гром'яка, вперто ігнорували твори письменника, «уповали на зміни в СРСР, покликані утвердити «розвинутий соціалізм з людяним обличчям» [5, с. 262]. У контексті сказаного літературознавець виокремлює три концептуальні стрижні аналізованої трилогії. Перший полягає у з'ясуванні питання: чи можливе українство на руїнах польського самодержавства – Самостійна Україна як держава з власною культурою? Р. Гром'як акцентує «гарячі дискусії Сопрона, Петра, Андрія за спорадичної участі Івана, гімназійного вчителя Афоґена Васильовича, Ольги Лоханської, отамана Водяного, згодом – Сашка Рокити, Нестора Сидорука» [5, с. 263]. Другий стрижень (презентований через перипетії Андрія, Круглова, Петрова, Рокити) зосереджено, на думку вченого, навколо з'ясування проблеми: чи утвердиться радянська влада, вдаючись до масових репресій і терору щодо своїх людей і силоміць нав'язуючи надумані доктрини? Гадаємо, формулювання третього вартує бути зацитованим повністю: «...Чи здатна соціалістична система цінностей (від господарювання до поведінки і звичаїв людей) показати власну життєздатність у протиставленні до вільного світу Заходу з демократичним правлінням і приватною власністю (сумно-гротескові картини радгоспу, зорганізованого ГПУ; виснажлива праця в'язнів у таборах; порядки з постачанням товарів і послуг; святкування календарних ритуалів на хуторі та пиятики з оргіями в адміністраціях таборів; примусове повернення радянських «остарбайтерів» на «Родіну» – все це не тільки яскраво зображене, а й цілеспрямовано протиставлене)?» [5, с. 263].

Чітко визначивши стрижні концептуально-змістового характеру, професор Р. Гром'як переходить до аналізу поетики Самчукової трилогії. Він переконаний, що композиційна, жанрово-стильова й наративна структури кожного з трьох романів творять поетикальну своєрідність «OST»у. Її засадничу особливість дослідник вбачає не в

домінуванні епічного всезнаючого наратора, а у постійному чергуванні голосів і точок зору запеклих оборонців духовного життя радянського ладу, котрі приходили до тями поволи й трагічно.

На відкуп читачеві, для його напруженої співпраці-співпереживання залишається, на переконання дослідника, немало – «зіставляти й зіставляти, подумки переносючи вчитане на власне й чуже життя» [5, с. 264]. Серед способів «прилучення уважного читача» до власного розгортання уявних образних картин, поглиблення міркувань і пізнання олюдненого світу, оречевленого довкілля, опредмеченого духу дослідник розрізняє «яскраві й плакатні», «репортажні й скоромовкою», «психологічно докладні чи по-філософськи узагальнені» [5, с. 264]. Однак усі вони «працюють» на досягнення авторського задуму, його художньої (і громадянської) мети.

З любов'ю і вмінням, сказати б, штрих-пунктиром, а все ж дуже точно вихопив дослідник і поетикальні ілюстрації: портрет (Іванів), мікродеталі, що, «перемежуючи панорамні картини», творять поетику кожного тому трилогії, «випрозорюючи й характери основних персонажів, і пафос Самчукової епопеї» [5, с. 265].

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Задавшись питанням – важливим і для читача, і для дослідника – чим цінні й особливі самчукознавчі праці професора Р. Гром'яка, кожен допитливий отримає відповідь: саме професор акцентував неперебутнє значення трилогій «Волинь» та «OST»У. Самчука, інтерпретуючи їх як вершинні здобутки національного письменства в жанрі епопеї. З афористичною переконливістю сформульоване ключове спостереження дослідника трилогії «OST»У. Самчука: «Той пафос-ідея розпросторюється з духовного світу митця, що пройшов півсвіту, збагатив свій досвід і передає його наступникам через кожного персонажа» [5, с. 265]. «Відчитати» кожного персонажа «OST»у– у перспективі подальших досліджень. Їх варто і мусово продовжувати, відштовхуючись у т.ч. й від сторінок сучасного самчукознавства, так любовно і так професійно

написаних професором Р. Гром'яком. Написаних у переконанні: зі зміною соціально-культурної ситуації в Україні змінюється контекст трилогії «OST» і по-новому постає естетичне значення, українознавчий націтвірний сенс її романів – «Морозів хутір», «Темнота» і «Втеча від себе».

Джерела та література

1. Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Бучковського і Уласа Самчука : (На матеріалі повістей «Вертепи», «Чорний потік» і романів «Волинь», «Чого не гоїть огонь»). *Literatura a heterogenieznosc'kultury. Poetykaiobrazswiata / Pod red. E. Chapplejewicsa, Ed. Kasperskiego. Warszawa : TRIO, 1996. S. 63-70.*

2. Гром'як Р. Переднє слово редактора. *Улас Самчук – видатний український письменник ХХ століття : матеріали урочистої академії, присвяченої творчості митця.* Тернопіль; Кременець : Просвіта, 1994. С. 3-4.

3. Гром'як Р. «Планета ДіПі» як літературно-публіцистичний твір і джерело вивчення світогляду Уласа Самчука. *Улас Самчук : До 90-річчя від дня народження письменника : ювілейна збірка.* Рівне : Азалія, 1994. С. 27-28.

4. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство : у 95-річчя народження Уласа Самчука / Р. Гром'як, О. Глотов, Т. Волкова.* Тернопіль : ТДПУ, 2000. Вип. 1 (6). С. 6-15.

5. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука (Від трилогії «Волинь» до трилогії «OST»). *Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007.* Тернопіль : Джура, 2007. С. 248-266.

6. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука. *Слово і час.* 2005. № 7. С. 3-14.

7. Гром'як Р. Феномен Уласа Самчука в українській літературі. Тернопіль вечірній. 1995. 8 квітня.

8. Самчук У. OST. Трилогія. Тернопіль : Джура, 2005-2006.

References:

1. Hromiak R. *Obraz svitu v Leopolda Buchkovskoho i Ulasa Samchuka : (Na materialii povistei «Vertepy», «Chornyi potik» i romaniv «Volyn», «Choho ne hoit ohon»).* *Literatura a heterogenieznosc'kultury.*

Poetykaiobrazświata / Pod red. E. Chaplejewicsa, Ed. Kasperskiego. Warszawa : TRIO, 1996. S. 63-70.

2. Hromiak R. Perednie slovo redaktora. Ulas Samchuk – vydatnyi ukrainskti pysmennyk KhKh stolittia : materialy urochystoi akademii, prysviachenoï tvorchosti myttsia. Ternopil; Kremenets : Prosvita, 1994. S. 3-4.

3. Hromiak R. «Planeta DiPi» yak literaturno-publitsystychnyi tvir i dzherelo vyvchennia svitohliadu Ulasa Samchuka. Ulas Samchuk : Do 90-richchia vid dnia narodzhennia pysmennyka : yuvileina zbirka. Rivne : Azaliia, 1994. S. 27-28.

4. Hromiak R. Pro svoieridnist khudozhnoho svitu Ulasa Samchuka. Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Ser. Literaturoznavstvo : u 95-richchia narodzhennia Ulasa Samchuka / R. Hromiak, O. Hlotov, T. Volkova. Ternopil : TDPU, 2000. Vyp. 1 (6). S. 6-15.

5. Hromiak R. Rozprostorennia dukhovnoho svitu Ulasa Samchuka (Vid trylohii «Volyn» do trylohii «OST»). Hromiak R. Orientatsii. Rozmysly. Dyskursy. 1997-2007. Ternopil : Dzhura, 2007. S. 248-266.

6. Hromiak R. Rozprostorennia dukhovnoho svitu Ulasa Samchuka. Slovo i chas. 2005. # 7. S. 3-14.

7. Hromiak R. Fenomen Ulasa Samchuka v ukrainskii literaturi. Ternopil vechirni. 1995. 8 kvitnia.

8. Samchuk U. OST. Trylohiia. Ternopil : Dzhura, 2005-2006.